

B. HALÁSZ ÉVA

Adalékok a kőrösi comes terrestrisek tevékenységéhez a XIV. században

„Nos Petrus Chirke vicebanus regni Sclavonie et comes Crisyensis ac Andreas filius Martini comes terrestris de eodem memorie commendantes significamus, quibus expedit universis ...”¹ Ezekkel a szavakkal kezdődik a Horvát Tudományos Akadémia Levéltárában D-VI/33-as jelzet alatt őrzött dokumentum. Az *intitulatió*ban szereplő két személy közül az elsőről, Csirke Péterről viszonylag széles körű ismeretekkel rendelkezünk: az Aba nem Széplaki (Csirke) ágából származott, Cudar Péter familiárisa volt. Ura első szlavón bánása idején (1369–71) kőrösi *comes* volt, második bánása alatt (1373–81) az ispáni tisztség mellett a vicebáni feladatokat is ellátta. A dokumentum másik kiadójáról, Márton fia: Andrásról keveset tudunk, ami nemcsak személyére, hanem az általa viselt hivatalra is vonatkozik. A továbbiakban ezt a tisztséget, a kőrösi *comes terrestris* feladatait és a XIV. században hivatalt viselt személyek életét szeretném bemutatni.

A *comes terrestris* kifejezés első tagja a középkori magyarországi latin-ságban általában a vármegyeiek vezetőjét, az ispánt jelenti. Második tagjának jelentése: földhöz tartozó, (száraz)földi. Ezért a szerkezet magyar fordítása egyértelműnek látszik: földispán vagy területi ispán. Bartal Antal szótárában nem csak az egyes alkotórészeket, hanem a teljes kifejezést is megtaláljuk. Bartal a szó szerinti fordítás helyett értelmezte a szerkezetet, a következőképpen: „törzs és nemzetségi nemesek választott bírása.” Példaként a szepesi szászok élén álló *comes terrestris*re vonatkozó okleveles adatot hozott.² Más meghatározás szerint a *comes terrestris (terrigena)* „meghatározott területen lakó nemesek választott bírása (iudex electus nobilium in certo territorio habitantium).”³ Ezen szótár a példáit széles körből merítette, első adata 1244-ből való. Dolgozatomban a továbbiakban a tisztség latin nevét fogom használni, mivel a lehetséges magyar fordítások nem adják vissza azt megfelelően.

A szlavóniai *comes terrestris*ekkel a magyar kutatók közül eddig kevesen foglalkoztak. Wertner Mór a Századok 1905. évfolyamában ismertetést írt Emil Laszowski okmánytáráról, amiben a dokumentumok teljes szövegű

¹ 1376. nov. 17.: Arhiv Hrvatske Akademije Znanosti i Umjetnosti (továbbiakban: A.HAZU) D-VI/33. Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Fényképgyűjtemény. (továbbiakban: DF) 230588. Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Scalvoniae. Eds. T. SMIČIKLAS–M. KOSTRENCIĆ et alii. I–XVIII. Zagrabiae, 1904–1990. (továbbiakban: CDCr) XV. 172.

² BARTAL ANTAL: Glossarium mediae et infimae latinitatis Regni Hungariae. Lipsiae, 1901. 145.

³ BORONKAI IVÁN et alii: Lexicon Latinitatis Medii Aevi Hungariae. A Magyarországi Középkori Latinság Szótára. I–V. Budapest, 1987–. II. 191.

közlése mellett egy archontológiai rész is helyet kapott. Wertner kritikájában külön kitért a zágrábi (és egyáltalán a drávántúli) *comes terrestris*ekre. Véleménye szerint a *terrestris* jelző esetükben csak annyit jelent, hogy a kérdéses személy az adott megyéből származott. Fordítására a 'másod-főispán' kifejezést javasolta.⁴ Pesty Frigyes művében az általános vonások felvázolásán túl minden egyes *comitatus*szal külön foglalkozott. Kőröst meglehetősen röviden tárgyalta, csak az oklevelekben szereplő várföldeket gyűjtötte össze. Adatai nem terjedtek tovább a XIII. század végéig.⁵ Csánki Dezső úgy foglalt állást, hogy Szlavóniában a várjobbágyság intézménye a középkorban mindvégig létezett, akkor is, ha az általuk lakott terület egyházi vagy világi urak kezére került. A XIV–XV. századból erre a következőkben tárgyalandó Kőrösön kívül is hozott még példákat.⁶ Bónis György úgy fogalmazott, hogy a magánkézbe került volt királyi földeken élő szlavón nemzetségek addigi fejei – akik a nemzetség legvagyonosabb családjának legtekintélyesebb emberei voltak – a közös birtokok felügyelői, egyfajta gazdasági ispánok lettek és őket hívták *comes terrestris*nek.⁷ A várjobbágysággal legfrissebben foglalkozó Zsoldos Attila monográfiájában többször is rámutatott, hogy a szlavóniai várjobbágysággal és történetükkel nem kíván foglalkozni, mert ahogyan a Drávától északra és délre fekvő területek nemessége között is voltak különbségek, úgy a várjobbágysággal kapcsolatban is elmondhatjuk ugyanezt.⁸

A Szlavóniában működött *comes terrestris*ek közül a túrmezeiek (zágrábmezeiek) ismertek a leginkább. Azonban a tisztséget a XIV. században megtaláljuk a nagykemléki várnagy,⁹ a marócsai,¹⁰ a rojcsai,¹¹ a kamarcsai¹² és a hraschinai ispán¹³ mellett is. Ha szemügyre vesszük ugyan-

⁴ WERTNER MÓR: Monumenta historia nobilis communitatis Turopolje olim Campus Zagrabienis dictae. Collegit et sumptibus eiusdem communitatis. Ed. Emilius Laszowski. I. (1225–1466) Zagrabiae, 1904. (recenzió) Századok 39. (1905) 556.

⁵ PESTY FRIGYES: A magyarországi várispánságok története, különösen a XIII. században. Budapest, 1882. (továbbiakban: PESTY 1882.) 301–303.

⁶ CSÁNKI DEZSŐ: Körösmegye a XV-ik században. Budapest, 1893. 120–122.

⁷ BÓNIS GYÖRGY: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. Budapest, 2003. 245–246.

⁸ ZSOLDOS ATTILA: A szent király szabadjai. Fejezetek a várjobbágyság történetéből. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 26.) Budapest, 1999. (továbbiakban: ZSOLDOS 1999.) 77., 79.

⁹ „Georgius filius Benk filii Budizlay comes terrestris de eodem Kemluk” 1355. ápr. 28.: CDCr XII. 218.

¹⁰ „Thomas filius Gregorii comes terrestris de eadem Marowcha” 1335. aug. 17.: CDCr X. 166. Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia. Szerk. ALMÁSI TIBOR–BLAZOVICH LÁSZLÓ–GÉCZI LAJOS–KÓFALVI TAMÁS–KRISTÓ GYULA–MAKK FERENC–PITI FERENC–SEBŐK FERENC–TÓTH ILDIKÓ. Budapest–Szeged, 1990–. (továbbiakban: Anjou-oklt.) XIX. (1335) 517. sz.

¹¹ „Lubenum terrestrem comitem de Royche” 1341. aug. 2.: CDCr X. 447. Anjou-oklt. XXV (1341) 540. sz.

¹² „Iwan filium Pauli comitem terrestrem de eadem [Kamarcha]” 1351. dec. 5.: CDCr XII. 39.

akkor a XIV. századi Magyarországról készült térképeket, az említett megyéket hiába keressük. Ezek ugyanis a korábbi századokban fennállt várispánságok maradványait őrzik, amelyek területe a fejlődés folyamán integrálódott a kialakuló Zágráb, Kőrös és Varasd megyékbe.¹⁴ A Drávától északra fekvő részeken a várispánságok a XIII–XIV. század fordulóján elvesztették létalapjukat a hozzájuk tartozó várföldek eladományozásával, és a területükön élő várjobbágyok (egyéni sorsuknak, szerencsájüknek függvényében) vagy a nemesek, vagy a jobbágyok közé kerültek.¹⁵

Más a helyzet a Drávától délre eső részeken. Itt a várispánságok a XIV. században is fennmaradtak és a várjobbágyokat is megtaláljuk. A területen ugyanakkor kialakult a két, viszonylag nagy területtel rendelkező megye, Kőrös és Zágráb, valamint a jóval kisebb területű Varasd, amelyek magukba olvasztották a várispánságokat, melyek azonban megőrizték korábbi önállóságuk legalább egy részét. Kőrös várispánság vezetője a XIV. században a *comes terrestris* címet viselte. A tisztségviselőt a várjobbágyok maguk közül választották, ezért feltételezhető, hogy a közösség legtekintélyesebb, minden bizonnyal legvagyonosabb családjaiból kerültek ki. Forrásaink tanúsága szerint nem élethossziglan viselt méltóság volt. A ténylegesen hivatalban lévő tisztségviselő esetében, más oklevéladó oklevelében kiírták a *comes terrestris* összetételt, a méltóságától megvált személyt csak *comes*ként emlegették élete további részében.¹⁶ Arra nézve, hogy a választást milyen időközönként tartották és hogyan bonyolították le, nem rendelkezünk adatokkal. Ahogyan a forrásainkból megállapítható, a volt és a jövőbeni *comes terrestris*ek tevékenyen részt vettek a megye életében, többször báni, illetve ispáni emberként szerepelnek határjárásoknál, vizsgálatoknál.¹⁷

A *comes terrestris*ek joghatósága az adott vár várjobbágyaira terjedt ki, esetünkben a kőrösiekre. Ha az eléje járuló felek a várjobbágyok közül kerültek ki, akkor saját nevében adott ki oklevelet, amelyben teljes joggal intézkedett. Ha a felek egyike nem várjobbágy volt, hanem más társadalmi csoport-hoz tartozott, akkor a *comes terrestris* már nem járhatott el önállóan. Ezekben az esetekben bevonták a kőrösi ispánt is és az oklevelet kettejük nevében

¹³ „*Gurke filii Branich comitis terrestris de eadem Hraschina*” 1336. dec. 14.: CDCr X. 218. Anjou-oklt. XX (1336) 484. sz.

¹⁴ Az Árpád-korban a XIV. századi megyék területén a következő várispánságok feküdtek: Varasd: Hraschina és Varasd; Zágráb: Marócsa, Podgorje, Zágráb, Oklics; Kőrös: Kemplék, Kőrös, Rojcsa, Garics, Gordova, Gerzence, Csezmice. A szlavóniai megyék történetére lásd PESTY 1882. és KRISTÓ GYULA: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Budapest, 1988. 305–330.

¹⁵ ZSOLDOS 1999. 158–185.

¹⁶ Pl. 1343. szept. 13-án kelt Pál kőrösi ispán oklevele, melyben Péter, mint hivatalban lévő, valamint Máté fia: Mike és Iván fia: Demeter, mint leköszönt *comes terrestris*ek jelennek meg. CDCr XI. 66. Anjou-oklt. XXVII. (1343) 606. sz.

¹⁷ Pl. 1334. jún. 28.: CDCr X. 115.

állították ki, kettejük pecsétjével erősítették meg.¹⁸ Ha a hivatalban lévő *comes terrestris*nek támadt valamilyen peres, vagy diplomába foglalandó ügye valamely várjobbágy-társával, akkor a kőrösi ispán, illetőleg Kőrös megye hatósága folytatta le a pert, illetve állította ki a dokumentumot. Így történt ez 1370-ben is, amikor Csirke Péter és a kőrösi szolgabírók látták el pecsétjükkel azt az oklevelet, amelyben Benedek fia: János *comes terrestris* egyezett meg Wlkina fia: Andrással egy közöttük lévő vitás földdel kapcsolatban.¹⁹

A kőrösi *comes terrestris*ek által kiállított oklevelek döntő többsége földdel, birtokokkal kapcsolatos ügyletekkel (adásvételekkel, birtokoszályokkal) foglalkozik. Ezekben az esetekben a felek megjelentek a tisztségviselő színe előtt, aki valószínűleg elmondásuk alapján rögzítette a részleteket. Egyetlen olyan esetről sem tudunk, amikor az adásvétel, vagy bármilyen földügylet folyamán a *comes terrestris* kiküldöttje működött volna közre a határok megállapításánál, vagy egy vizsgálat lefolytatásánál valamely hiteles hely emberének jelenlétében. A határjárásokat a felek szóbeli bemondása²⁰ vagy írásbeli bizonyítéka alapján rögzíthették.²¹ Konkrét, a *comes terrestris* színe előtt folytatott perre mindössze Vid(us)nak Jakab kőrösi ispánnal közösen kiadott, 1317-ben kelt, tartalmi átiratban fennmaradt okleveléből,²² Iván fia: Demeter *comes terrestris* és Pál bán fia: István kőrösi ispán 1340. szept-

¹⁸ Egy olyan oklevelet ismerünk, amelyet a kőrösi *comes terrestris* adott ki, és a felek egyikéről sem tudjuk bizonyosan megállapítani, hogy várjobbágy volt-e. Zakalas (*dictus*) Mihály fia: Magyar (*Hungarus*) Tamás, valamint fiai: András és János eladták egy birtokukat Nagy Pál kőrösi ispánnak. Ekkor az ispán valószínűleg személyes érintettsége miatt nem adott ki oklevelet, de az is elképzelhető, hogy a Tamás és fiai a kőrösi vár jobbágyságai közül kerültek ki, csak az oklevél ezt nem említi. 1362. márc. 22.: Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár. (továbbiakban: DL) 35873. CDCr XIII. 145.

¹⁹ 1370. nov. 5.: Hrvatski Državni Arhiv, Documenta Mediaevalia Varia. (továbbiakban: HDA DMV) 888. DF 219397.

²⁰ Demeter *comes terrestris* 1330. máj. 21-én kelt oklevelében olvashatjuk: „*cuius vendite terre, prout nobis partes retulerunt, mete sunt hec.*” A.HAZU D-III/74. DF 230370. CDCr IX. 421. Anjou-oklt. VI. (1321–1322) 153. sz. és XIV. (1330) 298. sz.

²¹ Ennek alapja lehetett egy korábbi oklevél, szóbeli információkkal kiegészítve. Pl. az 1344. márc. 20-án és 1355. nov. 28-án kelt kőrösi *comes terrestris*i oklevelek szövegében nagyfokú párhuzamosság fedezhető fel. Ennek oka az lehetett, hogy a birtokot első ízben megvásárló, majd közel 10 év múlva eladó Gregeta fia: Pál 1355-ben magával vitte a birtokjogát bizonyító, 1344-ben kelt oklevelét, majd az ímök ez alapján szövegezte meg a következőt. A.HAZU D-IV/17. DF 230388. CDCr XI. 91. Anjou-oklt. XXVIII. (1344) 261. sz. és 819. sz.; A.HAZU D-V/7. DF 230452. CDCr XII. 235. Szerencsés esettel állunk szemben, hiszen mind a két oklevél ránk maradt. Ugyanakkor több ízben is hivatkoznak az oklevelekben a korábbi *comes terrestris*ek által kiadott dokumentumokra, rendszeren akkor, amikor határjárást is rögzítenek. Így valószínűleg ezekben az esetekben is hasonló módszert követtek. Pl. 1380. nov. 4.: DL 100177.

²² HDA Plemička općina Sv. Jelena Koruska br. 17. DF 286093. Anjou-oklt. IV. (1315–1317) 519. sz.

tember 9-i diplomájából,²³ illetve Márton fia: András *comes terrestris*nek Márton fia: János kőrösi ispánnal közösen, 1372. március 13-án kiadott dokumentumából van tudomásunk.²⁴ Az első esetben a részletek nem őrződtek meg, a második esetben viszont tudjuk, hogy a pert a kőrösi *comes* és *comes terrestris* színe előtt kezdték, majd többször is elhalasztották. Végül nem a tisztségviselők hoztak ítéletet az ügyben, hanem a felek fogott bírók segítségével egyeztek meg. Más ügyekről kiadott *comes terrestris*i oklevelek csak esetlegesen maradtak ránk. Egy ízben Demeter fia: Miklós Nagy Pál kőrösi ispánnal közösen Wlkowy fia: Salamon és felesége végrendeletét foglalta írásba, amelyben leányaik leánynegyedén kívül minden birtokukat János fia: Dénesre hagyták.²⁵ „Hiteleshelyi jellegű tevékenységgel”, vagyis oklevelek átírásával szintén csak egy esetben találkozunk, János fia: György *comes terrestris* 1369-ben átírta elődjének, Demeter fia: Istvánnak 1361-ben kelt diplomáját. Ez az oklevél semmilyen eltérést nem tartalmaz azokhoz az átíró oklevelekhez képest, amelyeket a korszak más világi oklevéladói állítottak ki, ugyanazokat a formulákat használja.²⁶ Szintén csak egyetlen nyomunk van arra, hogy a *comes terrestris* előtt ügyvédet vallottak a várjobbágyok. Azonban, mivel az említett ügyvédvalló levél említésben maradt ránk egy olyan diplomában, amit a kőrösi ispán és a *comes terrestris* közösen adtak ki, nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy a *litteris nostris procuratoriis* kifejezés mind a kettőjükre vagy csak egyikükre vonatkozik.²⁷

Összességében megállapítható, hogy a kőrösi *comes terrestris*ek az alájuk tartozó kőrösi várjobbágyok felett hasonló hatalommal rendelkeztek, mint a kőrösi ispán a megye többi lakosára nézve. A várjobbágyok egymás közötti pereiben ítéletet hozhattak, az ügyeket teljes joggal írásba foglalhatták. Az előtte tett bevallások éppúgy érvényesek voltak, mint egy másik közhitelű személy előtt tettek.

A kőrösi *comes terrestris*ek a kőrösi vár jobbágyai közül kerültek ki. Mivel az oklevelek *intitulatió*jában a saját – mai fogalmaink szerinti – keresztnévükön és apjuk keresztnévén kívül nem szerepel más, a megkülönböztetésre alkalmas adat, ezért nemzetséghez kötésük és az azonos nevű személyek egyként való kezelése egyaránt magában hordozza a tévedés lehetőségét. Zsoldos Attila ugyanakkor a Drávától északra fekvő várispánságok esetében kimutatta, hogy valószínűleg maximum száz, de inkább jóval kevesebb felnőtt férfi várjobbágy tartozott egy-egy egységhez a XIII. század második

²³ DL 35 864. CDCr X. 405. Anjou-oklt. XXIV. (1340) 557. sz.

²⁴ Državni Arhiv Varaždin, Arhiv Čazmanskoga Kaptola, Acta antiqua. (továbbiakban: DAV AČK AA) 24. DF 282343. CDCr XIV. 300.

²⁵ 1356. szept. 20.: HDA Drašković Archivum maius XXII-11. DF 233160.

²⁶ 1361. febr. 23. és 1369. ápr. 2.: DAV AČK AA 22. DF 282341.

²⁷ 1372. márc. 2. előtt: DAV AČK AA 24. DF 282343.

felében.²⁸ Ezt a körülbelüli értéket a XIV. századi szlavóniai várjobbágyok vonatkozásában is helytállóan lehet tartani, és így azokban az esetekben, amikor azonos nevű apától származó azonos nevű, biztosan várjobbágy illetéket emlegetnek forrásaink, valószínűleg egy személyről beszélnek.

Összesen 13 kőrösi *comes terrestris* ismerünk a XIV. századból.²⁹ Két esetben (Gergely és Simon fia: Lukács) azonban tisztségviselésük idejére csak következtetni tudunk, ugyanis tőlük teljes szövegű oklevél nem maradt ránk, csak említésből tudunk egyáltalán működésükről.

A korszak első névről ismert *comes terrestris* Vid(us) volt. Vele bizonyosan még egyszer találkozunk: 1339-ben fogott bírókét egy adásvételnél működött közre, a kérdéses föld értékét becsülte meg társaival együtt. Ekkor *comes*ként említik.³⁰ Megkockáztatható, hogy 1334-ben báni emberként szerepel.³¹ Azonosíthatóan többször nem fordul elő forrásainkban.

Demeter 1330-ban és 1340-ben töltötte be a *comes terrestris* tisztségét. Az általa kiadott első oklevél *intitulatió*jában keresztnevén kívül apja nevét sem találjuk meg, családhoz/nemzetséghez kötése így meglehetősen bizonytalan. Azonban a későbbi adatok alapján azt mondhatjuk, hogy a Máté nemzetség tagja volt, apját Ivánnak hívták. 1334-ben báni kiküldöttként találkozunk egy Iván fia: Demeterrel, akinek kiküldött-társai: Vid(us) és Máté fia: Mike voltak. Feltehetjük, hogy ekkor két korábbi és egy leendő *comes terrestris* szerepel Ákos Mikcs szlavón bán embereként, bár Vid és Demeter neve mellett nem találjuk meg a *comes* címet.³² 1339-ben fiaival: Miklóssal és Istvánnal együtt Zobicha fia: Draguntól és annak fiaitól: Jánostól, Ivántól, Gergelytől és Dénestől megvásárolják öröklött birtokuk felét.³³ 1343-ban Pál kőrösi ispán parancsba kapta Hahót Miklós szlavón bántól, hogy vizsgálja meg, vajon a Szenternye mellett fekvő birtokrész valóban János fia: János birtoka-e. A kérdéses vizsgálatról készült oklevélben név szerint is felsoroltak néhányat azok közül, akiket megkérdeztek az állítás igazáról. Közöttük szerepel egy Iván fia: Demeter *comes* is. Valószínűnek tarthatjuk, hogy ebben az esetben is az általunk tárgyalt Demeterről van szó.³⁴ Hasonlóan egy Iván fia: Demeter *comes* szerepel a zágrábi káptalan 1343. december 13-án kelt oklevelében, Hahót Miklós szlavón bán embereként, a Ludbregi Péter fia: Miklós és a marócsai várjobbágyok között létrejött megegyezésben. Ez a báni ember, akit az oklevél kőrösiként (*de Crisio*) említ, valószínűleg szintén az

²⁸ ZSOLDOS 1999. 102–111.

²⁹ A XIV. századi *comes terrestris*ek archontológiáját lásd a tanulmány végén.

³⁰ 1339. máj. 23.: DL 99979. Anjou-oklt. XXIII. (1339) 301. sz.

³¹ 1334. jún. 28.: CDCr X. 115. sz.

³² Uo.

³³ 1339. máj. 23.: DL 99979. Anjou-oklt. XXIII. (1339) 301. sz.

³⁴ 1343. szept. 13.: CDCr XI. 66. Anjou-oklt. XXVII. (1343) 606. sz.

általunk keresett Demeter.³⁵ 1345-ben Ludbregi Péter fia: Miklós azt kérte Hahót Miklóstól, hogy I. Károly király 1326-ban kelt oklevele alapján a marócsai és glavnicai körzetben fekvő földeket, amelyek nem a hadakozó várjobbágyok birtokai, számára iktatassa. Ennek élvégzésére a bán Iván fia: Demetert küldte ki, aki valószínűleg – bár ekkor nem említik *comes* voltát – szintén a korábbi *comes terrestris*.³⁶

Az 1355–56-ban körösi *comes terrestris* Demeter fia: Miklós, valamint az 1361–62-ben ugyanezt a tisztséget betöltő Demeter fia: István a fenti Demeter fiai. Tudjuk, hogy a várjobbágyok tevékenyen részt vállaltak a megye közéletében, így nem lehetetlen, hogy István szerepel 1352-ben a körösi ispán, Mihály fia: Péter kiküldötteként egy birtok birtokjogának vizsgálata során.³⁷ Ugyancsak egy Demeter fia: István szerepel 1366-ban a körösi ispán speciális kiküldötteként. Mivel ebben az esetben sem tudunk meg közelebbit róla, kérdés, hogy az 1361–62-ben körösi *comes terrestris* tisztséget betöltő Istvánról van-e szó, vagy egy ugyanazon nevű apától származó másik Istvánról.³⁸ Demeter unokáiról egy 1380-ban kiadott dokumentumból értesülünk, mikor a nemzetség másik ágával tettek birtokosztályt.³⁹ A XIV. századi oklevelek alapján rendelkezésünkre álló adatok nem elégségesek ahhoz, hogy a nemzetség két ágát megnyugtatóan össze tudjuk kötni.

Máté fia: Mike 1339-ben töltötte be a *comes terrestris* tisztséget. 1343-ban a Pál körösi ispán általi, a Szenternye nevű birtok tulajdonjogával kapcsolatos, fentebb már említett vizsgálatot leíró oklevélben Iván fia: Demeterhez hasonlóan ő is felbukkan, *comes* címmel.⁴⁰ Ahogy láttuk, talán ő szerepel társaival, Vid(us)sal és Demeterrel 1334-ben szlavón báni kiküldötteként.⁴¹ I. (Nagy) Lajos király 1346-ban a velenceiek által körülzárt Zára városát ostromolta. A seregben ott volt Hahót Miklós szlavón-horvát bán is, aki a szlavóniai csapatokat vezethette. Az ostrom során, 1346 júliusának elején állította ki a bán a körösi várjobbágy Mike fia: Miklós részére nemesítő oklevelét, annak hű szolgálataiért, és mivel a velenceiek Székács nevű erősségének vívása során nyíllövésektől súlyos sérüléseket szenvedett.⁴² A szlavón báni, a

³⁵ „Nos igitur potestate huiusmodi accepta ad premissa exsequenda cum comite Demetrio filio Ivan de Crisio homine magnifici viri domini Nicolai bani tocius Sclavonie et per ipsum dominum banum ad hec deputato homine vestro” 1343. dec. 13.: CDCr XI. 79. Anjou-oklt. XXVII. (1343) 828. sz.

³⁶ 1345. szept. 22.: CDCr XI. 179.

³⁷ 1352. márc. 24.: DF 282330.; ZSOLDOS 1999. 71.

³⁸ 1366. jún. 9.: CDCr XIII. 387.

³⁹ 1380. nov. 4.: DL 100177.

⁴⁰ 1343. szept. 13.: CDCr XI. 66. Anjou-oklt. XXVII. (1343) 606. sz.

⁴¹ 1334. jún. 28.: CDCr XI. 115. sz.

⁴² „nos attendentes et circumspicientes fidelitates et fidelium serviciorum merita ac effusiones sanguinum Nicolai fill Myke nobilis iobagonis castri Crisiensis, qui, dum excellentissimus princeps dominus Lodovicus Dei gratia inclitus rex Hungarie scitatum Venetorum capitalium

kőrösi ispáni és *comes terrestrisi* anyagban Máté fia: Mike nem bukkan fel többször azonosíthatóan, nemzetséghez sem tudjuk kötni.⁴³

Miklós fia: Péter 1343–44-ben töltötte be a *comes terrestrisi* tisztséget. 1343-ban a már többször említett Szenternye körül fekvő birtok birtokjogának vizsgálata kapcsán szerepel, méltóságának megnevezésével együtt,⁴⁴ 1344-ből pedig a nevében kiadott oklevelet ismerjük.⁴⁵ Bár a Máté nemzetség Iván ágában szerepel egy Miklós fia: Péter, azonban a két személy azonossága a nagy időbeli eltérésre való tekintettel nem valószínű.

A Hegen nemzetségből származó Benedek fia: János a források tanúsága szerint kétszer, 1367-ben és 1370-ben töltötte a *comes terrestrisi* tisztséget. Első méltóságviselésének idejéből maradt ránk nevében kiadott oklevél,⁴⁶ míg arról, hogy 1370-ben is ő töltötte volna be a széket, csak Csirke Péter kőrösi ispán egy okleveléből értesülünk.⁴⁷ A forrásokban először 1344-ben jelenik meg, akkor testvéreivel: Györggyel és Péterrel, valamint a nemzetség több tagjával együtt beleegyezését adta egy nemzetségtag, Péter fia: Scudden földjének eladásához.⁴⁸ Amikor a kérdéses földet az új tulajdonos, Gregeta fia: Pál 1355-ben ismét eladta, a birtok határosaként tűnik fel, testvérei nélkül.⁴⁹ A kőrösi várjobbágy-nemzetségek közül a Hegen nemzetség tagjai közül ismerjük a legtöbbet. Sajnos forrásaink nem teszik lehetővé – csakúgy, mint a Máté nemzetség esetében –, hogy a XIV. században meglévő ágakat kétely nélkül összeköthessük.

A következő *comes terrestris*ről, János fia: Györgyről tisztségviselésén kívül semmilyen további információval nem rendelkezünk, ahogyan utódjá-

inimicorum suorum ante Jadram constitutum die sabato post festum beatorum Petri et Pauli apostolorum una cum sua et suorum banorum ac nostra potencia et gente expugnari fecisset, vulnera mortifera per ictus sagittarum pro exaltacione honoris regiminis sub nostro vexillo viriliter in se resumpmere non formidavit.” 1346. júl. 6.: CDCr XI. 231. A kérdéses dokumentum több átiratban maradt ránk. Anjou István herceg 1353. nov. 27-én kiadott okleveléből ismerjük Mike másik fiának, Gergelynek a nevét, akire a herceg kiterjeszti az adomány hatályát. CDCr XII. 158. Mike unokájának, Péter deáknak (*litteratus*) a nevét a zágrábi káptalan 1372. nov. 11-én kelt okleveléből tudjuk, melyben a hiteleshely átírta I. Lajos király 1355. febr. 2-án kelt oklevelét, amiben az uralkodó megerősítette a herceg 1353-as diplomáját. CDCr XIV. 352.

⁴³ A *comes terrestrisi* anyagban Máté még két ízben fordul elő. Ezekben az esetekben a Hegen nemzetségbe tartozó Salamon apjaként említik. 1344. márc. 20.: A.HAZU D-IV/17. DF 230 388. CDCr XI. 91. Anjou-oklt. XXVIII. (1344) 261. sz. és 819. sz.; 1355. nov. 28.: A.HAZU D-V/7. DF 230452. Mivel azonban adatokkal nem rendelkezünk arra vonatkozólag, hogy Salamon és Mike testvérek lettek volna, ezért ez utóbbi Hegen nemzetséghez sorolása nem lehetséges.

⁴⁴ 1343. szept. 13.: CDCr XI. 66. Anjou-oklt. XXVII. (1343) 606. sz.

⁴⁵ 1344. márc. 20.: A.HAZU D-IV/17. DF 230388. CDCr XI. 91. Anjou-oklt. XXVIII. (1344) 261. sz. és 819. sz.

⁴⁶ 1367: DAV AČK AA 20. DF 282339.

⁴⁷ 1370. nov. 5.: CDCr XV. 162.

⁴⁸ 1344. márc. 20.: A.HAZU D-IV/17. DF 230388. CDCr XI. 91. Anjou-oklt. XXVIII. (1344) 261. sz. és 819. sz.

⁴⁹ 1355. nov. 28.: A.HAZU D-V/7. DF 230452. CDCr XII. 235.

ról, Márton fia: Andrásról sem.⁵⁰ Az 1380-ban a tisztséget betöltő Benedek fia: Hero (*dictus*) János elméletileg azonos lehet a Hegen nemzetség korábban emlegetett, azonos nevű tagjával, azonban kételyre ad okot, hogy a megkülönböztető elnevezést csak ebben az esetben használják. A század két utolsó *comes terrestrise* Gergely fia: Miklós és Gulinch (*dictus*) Péter fia: István volt, akik esetében a családhoz/nemzetséghez kötés ismét sikertelennek bizonyult, ahogyan a két, csak említésből ismert tisztségviselőnél, Gergelynél és Simon fia: Lukácsnál is.⁵¹

Megállapítható tehát, hogy a név szerint ismert XIV. századi kőrösi *comes terrestrisek* közül összesen négy főt (Demeter, Demeter fia: István, Demeter fia: Miklós és Benedek fia: János) lehet kőrösi várjobbágy-nemzetségekhez (Máté és Hegen) kötni. További három személy – Vid(us), Máté fia: Mike, Miklós fia: Péter – esetében korábbi vagy későbbi tevékenységükről is tudunk mondani pár szót. A maradék hat *comes terrestris* személye és életútja azonban (egyelőre) homályban marad.

A *comes terrestrisek* nevéhez köthető oklevelek közül tárgyalt időszakunkban a legkorábbi, teljes szövegével ránk maradt 1330-ban kelt.⁵² Ezt megelőzően a századból egy oklevelet ismerünk, mely tartalmi átiratban maradt fenn.⁵³ 1400-ig összesen 12, teljes szövegében ránk maradt és csak a kőrösi *comes terrestris* nevében kiadott oklevélről van tudomásunk, valamint öt olyan teljes szövegű diplomáról, amelyet a kőrösi ispánnal közösen adtak ki.⁵⁴ Kettő kivételével valamennyi eredetiben áll a rendelkezésünkre. A diplomatikai elemzés első részében (külső jellemzők) az eredetiben, második részében (belső jellemzők) a teljes szöveggel ránk maradt okleveleket veszem alapul. Azok a diplomák, amelyeknek *intitulatió*jában a *comes terrestris* a kőrösi ispánnal együtt szerepel, inkább ez utóbbi oklevéladásának nyomait viseli magán, ezért ezeket az elemzésben nem vettem figyelembe.

Az eredetiben ránk maradt oklevelek mindegyike pergamenre készült, minden esetben fekvő alakban. (*carta recta*). A hártya a későbbi károsodásoktól, megnyúlásoktól eltekintve szabályos négyszög, méretüket az adott ügyben leírandó szöveg mennyisége határozta meg. A *comes terrestrisek* oklevelein a sorok elhelyezése írójuk gyakorlatlanságát mutatja. Általában sem a sorokat, sem a margókat nem húzták meg előre, így azok „szabadon” lebegnek, a sor-

⁵⁰ Róla mindössze egy további adat maradt ránk, 1372-ben Durazzói Károly herceg küldte ki egy vizsgálat elvégzésére. DL 41868.

⁵¹ 1340-ben Pál bán fia: István kőrösi ispán és Iván fia: Demeter *comes terrestris* társaival együtt öt küldte ki egy vizsgálat elvégzésére. 1340. szept. 23.: DL 35864. CDCr X. 405. Anjou-oklt. XXIV. (1340) 557. sz.

⁵² 1330. máj. 21.: A.HAZU D-III/74. DF 230370. CDCr IX. 421. Anjou-oklt. VI. (1321–1322) 153. sz. és XIV. (1330) 298. sz.

⁵³ 1317. júl. 1.: HDA Plemička općina Sv. Jelena Koruska br. 17. DF 286093. Anjou-oklt. IV. (1315–1317) 519. sz.

⁵⁴ Ezen kívül ismerünk négy említésben és egy tartalmi átiratban ránk maradt oklevelet.

végek a báni és a körösi ispáni privilegiális okleveleknél megszokottakkal ellentétben nem esnek egy vonalba.⁵⁵ Az okleveleken a „törzsszövegen” kívül semmilyen egyéb egykorú feljegyzést nem olvashatunk. Az első sor nagyobb, hosszított betűkkel való írására (*scriptura longior*), vagy az oklevelek kezdő betűjének/szavának megnagyobbítására, díszítésére (iniciálé) egyetlen példánk sincsen. Az oklevelek írása a korszakban általánosan jellemző gótikus kurzív, a számokat az oklevél *contextus*án belül mindig kiírták betűkkel, a *datatio*ban vagy kiírták, vagy római számokat alkalmaztak. A betűk megformálása gyakorlatlan kézre vall, írójuk nem forgatta gyakran az írószerszámot. Általánosan elmondható viszont, hogy kevés hibával dolgoztak, mindössze egyetlen olyan oklevelet ismerünk, amelyet utólag javítottak: itt a hibásan írt szövegrészt a privilégiumokban megszokott módon, szaggatott vonallal aláhúzva jelezték.⁵⁶ Az okleveleket minden esetben viasz függőpecséttel látták el, olyan *comes terrestris*i oklevelet, amit rányomott pecséttel erősítettek volna meg, nem ismerünk. A pecsétet egy eset kivételével sodratra függesztették, a kivételt Márton fia: András 1377-ben kelt oklevele jelenti, amikor pergamenszalagot használtak a *sigillum* oklevélre erősítésekor.⁵⁷ Az általam eredetiben átnézett anyagban egyetlen ép *comes terrestris*i pecsétre sem bukkantam, bár a horvátországi Varasdi Állami Levéltárban (DAV) őrzött anyagot még nem volt módom eredetiben tanulmányozni, így nem lehetetlen, hogy a jövőben még előkerülnek ilyen pecsétet. Egyetlen olyan oklevelünk van, ahol a tisztségviselő *sigillum*ának nem a képe, hanem csak a nyoma tanulmányozható, mivel az oklevél anyagát az erősen megszínezte. A pecsét képét őrző, valószínűleg természetes színű viasz külső átmérőjét mintegy 3 cm-re becsülhetjük.⁵⁸ Fémről készült *comes terrestris*i pecsétet nem ismerünk.

A korszak más oklevéladóihoz hasonlóan sem *invocatio verbalis*t, sem *invocatio symbolicát* nem találunk a körösi *comes terrestris*i oklevelekben. Az *intitulatio* minden esetben egyforma: „*Nos X comes terrestris Crisiensis*”, ami abban tér el a szlavón báni és körösi ispáni anyagtól, hogy állandó részét alkotja a *Nos*. A *comes terrestris*ek okleveleikben nem tüntették fel nemzetségüket,

⁵⁵ Ismerjük ugyanakkor ennek ellenpéldáját is. János fia: György 1369. ápr. 4-én kelt oklevele külalakra szokványos ispáni oklevélnek tűnik. DAV AČK AA 22. DF 282341.

⁵⁶ János fia: György *comes terrestris* 1369-ben kelt oklevelének 4. sorában: „*tenore presencium quibus ex significamus*” DAV AČK AA 22. DF 282341.

⁵⁷ 1377. márc. 17.: DL 38713. A sodratok között találunk zöld (Demeter, A.HAZU D-III/74. DF 230370. CDCr IX. 421. Anjou-okt. VI. [1321–1322] 153. sz. és XIV. [1330] 298. sz.), kék (Miklós fia: Péter, A.HAZU D-IV/17. DF 230388. CDCr XI. 91.) és vörös (Demeter fia: Miklós, A.HAZU D-V/7. DF 230452. CDCr XII. 235.) színűt.

⁵⁸ Ezzel a mérettel azonban nagyon óvatosan kell bánni, mert semmi esetre sem jelenti a pecsét tényleges átmérőjét, csak annyit állapíthatunk meg belőle bizonyosan, hogy a pecsét mérete a 3 cm-t nem haladhatta meg. Az oklevelet szintén megpecsételő Nagy Pál körösi ispán *sigillum*ának leírását lásd HALÁSZ ÉVA: Magyar vonatkozású 13–14. századi világi pecsétet a zágrábi levéltárakban. Turul 83 (2007/3) 75.

a maguk és apjuk nevéen kívül semmilyen más azonosító elem nem szerepel. A teljes szöveggel ránk maradt diplomákban minden esetben az *intitulatio* áll elől. Ez nem különleges, hiszen egyetlen egyházi intézménynek (pl. hiteleshelynek) intézett mandátumot, vagy magasabb rangú személynek (uralkodó, szlavón bán, stb.) címzett oklevelet sem ismerünk a körösi *comes terrestris*ektől.⁵⁹ *Salutatiót* a csak a saját nevükben kiadott okleveleikben nem találunk. A *contextus* részei közül az *arenga* egyik körösi *comes terrestris* oklevélben sem szerepel. A *promulgatio*, vagyis a közzététel formulái közül a teljes szöveggel ránk maradt oklevelekben a „*memorie commendantes significamus*” formula és variációi jelennek meg. A legbővebb változata a „*memorie commendantes significamus tenore presencium, quibus expedit universis, quod*”, melynek csak szórendben különböző változatai a 12 teljes szövegű oklevél közül összesen 6 ízben jelennek meg.⁶⁰ A többi hat eset közül négyben a *tenore presencium* kimarad a formulából, közülük kettőben az *omnibus* szót viszont szerepelteti az írnok.⁶¹ A másik két esetben a formulát még tovább rövidítették. A *narratiók* meglehetősen sablonosak, pusztán leírják, hogy X és Y megjelent a *comes terrestris* előtt és az oklevélben foglalt kijelentést tették.⁶² Egyetlen olyan oklevéllel sem találkozunk, mely ennél bővebb vagy változatosabb lenne. A *corroboratio*, a báni és ispáni anyagtól eltérően, részét alkotja mindegyik oklevélnek. Ennek két formuláját használják, érdekességük, hogy a század elején inkább az „*in cuius rei testimonio litteras nostras nostri sigillo duximus munimine roboratas*”,⁶³ míg a második felében az „*in cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes litteras nostras*

⁵⁹ Ez igaz nemcsak a saját nevükben, hanem a körösi ispánnal kiadott okleveleikre is. Ez utóbbi csoportból ugyanakkor egy olyan oklevelet ismerünk, ahol a *promulgatio* áll az oklevél elején, majd ezt követi az *intitulatio* (Márton fia: János körösi ispán és Márton fia: András *comes terrestris* oklevele. 1372. márc. 4.: DAV AČK AA 24. DF 282343. CDCr XIV. 300.).

⁶⁰ 1361. febr. 23.: DAV AČK AA 22. DF 282341.; 1362. márc. 22.: DL 35873. CDCr XIII. 145.; 1367: DAV AČK AA 20. DF 282339.; 1374. jan. 17.: A.HAZU D-VI/12. DF 230567. CDCr XV. 2.; 1380. nov. 4.: DL 100177.; 1385. márc. 25.: DL 100206.

⁶¹ „*Tenore presencium*” nélkül: 1330. máj. 21.: A.HAZU D-III/74. DF 230370. CDCr IX. 421. Anjou-oklt. VI. (1321–1322) 153. sz. és XIV. (1330) 298. sz.; 1394. jan. 17.: DL 35271. CDCr XVII. 421. Levéltári Közlemények (továbbiakban: LK) 8 (1930) 88. Zsigmondkori Oklevéltár. I–XI. Szerk. MÁLYUSZ ELEMÉR–BORSA IVÁN–C. TÓTH NORBERT–NEUMANN TIBOR. Budapest, 1951–. (továbbiakban: ZsO) I. 3520. sz. „*Tenore presencium*” nélkül, de az *omnibus* szerepel: 1344. márc. 20.: A.HAZU D-IV/17. DF 230388. CDCr XI. 91. Anjou-oklt. XXVIII. (1344) 261. sz. és 819. sz.; 1355. nov. 28.: A.HAZU D-V/7. DF 230452. CDCr XII. 235.

⁶² Pl. „*Thomas filius Mychaelis Hungarus dictus Zakalas tam pro se, quam pro Andrea filio suo nec non Johannes filius eiusdem Thome Hungari ab una parte, magister Paulus magnus comes Crisiensis et Symiginesis parte ex altera personaliter coram nobis constituti, idem Thomas Hungarus filius Mychaelis..... est expressum.*” 1362. márc. 22.: DL 35873. CDCr XIII. 145.

⁶³ Pl. 1344. márc. 20.: A.HAZU D-IV/17. DF 230388. CDCr XI. 91. Anjou-oklt. XXVIII. (1344) 261. sz. és 819. sz.; 1355. nov. 28.: A.HAZU D-V/7. DF 230452. CDCr XII. 235.

privilegiales (pendentis sigilli nostri) [XY-nak] duximus concedendas” változat lesz a gyakoribb.⁶⁴ A két formulát ugyanakkor nem szó szerint, hanem kisebb változtatásokkal olvashatjuk a dokumentumokban. A *datatió*t mindig az oklevél záró részében helyezték el. Egy eset kivételével a kelthelyet⁶⁵ és a keresztény naptár szerint megadott napi dátumot is tartalmazza,⁶⁶ sorrendjük általában kelthely, napi dátum, év.⁶⁷ Az eredetiben fennmaradt kőrösi *comes terrestrisi* oklevelek mindegyike nyílt alakú, pátens vagy privilegiális oklevél. Zárt diplomát (*litterae clausae*) nem ismerünk.

Valószínűnek lehet tartani, hogy a *comes terrestrisek* nem rendelkeztek állandó kancelláriai személyzettel, okleveleiket mellettük alkalmilag írnoki szerepet vállaló személyek írhatták, szerkeszthették. Ilyet Kőrösön többet is találhattak, a gyakorlottabb kézre mutató okleveleiket az ispáni kancelláriai személyzete készíthette, míg a többi a településen működő, írástudó papok írhatták.

⁶⁴ 1377. márc. 17.: DL 38713.; 1385. márc. 25. DL 100206.

⁶⁵ A szlavón báni és kőrösi ispáni anyaghoz hasonlóan a Kőrösön kelt dokumentumokban a település nevét két formában (*in Crisio* vagy *Crisii*) adják meg.

⁶⁶ Az egyetlen kivételt Benedek fia: János *comes terrestris* 1367-ben kelt oklevele jelenti, melynek *datatiója* a következő: „*anno Domini millesimo LX septimo*”. DAV AČK AA 20. DF 282339.

⁶⁷ Ettől egy eltérést tapasztalunk, Dénes 1330-ban kelt oklevelében, ahol a kelthely a napi dátumba ékelődött be: „*feria secunda proxima, in Crisio, post Ascensionem Domini, anno Domini millesimo CCC^o XXX°*”. 1330. máj. 21.: A.HAZU D-III/74. DF 230370. CDCr IX. 421. Anjou-oklt. IV. (1321–1322) 153. sz. és XIV. (1330) 298. sz.

A XIV. századi kőrösi *comes terrestrisek* archontológiája

- Vyd(us)* 1317. július 1. HDA Plemička općina Sv. Jelena Koruska br. 17. DF 286093. Anjou-oklt. IV. (1315–1317) 519. sz.
- Iván fia: Demeter* 1330. május 21. A.HAZU D-III/74. DF 230370. CDCr. IX. 421. Anjou-oklt. VI. (1321–1322) 153. sz. és XIV. (1330) 298. sz.
- Gergely*, 1339 előtt DL 99979. Anjou-oklt. XXIII. (1339) 301. sz.
- Máté fia: Mike* 1339. május 23. DL 99979. Anjou-oklt. XXIII. (1339) 301. sz.
- Iván fia: Demeter* 1340. szeptember 23. DL 35864. CDCr X. 405. Anjou-oklt. XXIV. (1340) 557. sz.
- Miklós fia: Péter* 1343. szeptember 13. CDCr XI. 66. Anjou-oklt. XXVII. (1343) 606. sz. – 1344. március 20. A.HAZU D-IV/17. DF 230388. CDCr XI. 91. Anjou-oklt. XXVIII. (1344) 261. sz. és 819. sz.
- Demeter fia: Miklós* 1355. november 28. A.HAZU D-V/7. DF 230452. CDCr XII. 235. – 1356. szeptember 20. HDA Draskovics Archivum maius. XXII-11. DF 233160.
- Demeter fia: István* 1361. február 23. DAV AČK AA 22. DF 282341. – 1362. március 22. DL. 35 873. CDCr XIII. 145.
- Benedek fia: János* 1367. DAV AČK AA 20. DF 282339.
- János fia: György* 1369. április 2. DAV AČK AA 22. DF 282341.
- Benedek fia: János* 1370. november 5. HDA DMV 889. DF 219397.
- Simon fia: Lukács* 1372. március 2. előtt A.HAZU D-VI/33. DF 230588. CDCr XV. 172.
- Márton fia: András* 1372. március 2. előtt DAV AČK AA 24. DF 282343. CDCr XIV. 300. – 1377. március 17. DL 38713.
- Benedek fia: Hero (dictus) János* 1380. november 4. DL 100177.
- Gergely fia: Miklós* 1385. március 25. DL 100206.
- Gulinch (dictus) Péter fia: István* 1394. június 17. DL 35271. CDCr. XVII. 421. LK 8 (1930) 88. ZsO I. 3520. sz.

ÉVA B. HALÁSZ

The comes terrestris Crisiensis in the XIVth century

The paper analyses the work, status and life of the *comes terrestris* of county Kőrös (Križevci) in the XIVth century. The *comes terrestris* was the most important officer among the *nobiles iobagiones Crisienses*, he was the head of the *comitatus* as being *nobilis iobagio castri* of *comitatus* Kőrös. He was elected by other *iobagiones castri* and he was without doubt the most considerable member of his community. In some cases the life of a *comes terrestris* can be highlighted, but unfortunately, in most cases only the name of the *comes terrestris* is known. The *comes terrestris* had his own court of law and he judged the actions of law upon the *iobagiones castri*.

We know only 12 charters from the XIVth century that were issued by the *comes terrestris*. There are 5 other charters published by the *comes* and *comes terrestris Crisiensis*. Likely the *comes terrestris* had not a constant chancellery. His charters were partly written by the *notarius* of the *comes Crisiensis* and partly by others, e. g. priests from the city Kőrös.